

INSTITUUTITALOUSTIETEEN PERUSTEET

www.ace-economics.fi/mvihanto

LUKU 14

**ILMEISET OIKEUSPERIAATTEET
JA YKSITYISOMISTUS**

Martti Vihanto

Luku perustuu julkaisuihin ”Prominenssi julkisen vallankäytön rajoitteena”, *Politiikka* 34(2), 1992, s. 159–169 ja ”Prominence as a Constraint of Government Power”, kirjassa *Discovering a Good Society through Evolution and Design. Studies in Austrian Economics*, Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja A–7:1994, Turku, s. 131–157. – Päivitetty 21.9.2011.

Kansalaisten yleisesti hyväksymä oikeusjärjestelmä on toimivan yhteiskunnan perusedellytys. Luvussa etsitään oikeusperiaatteita, jotka ovat niin ilmeisiä ja itsestään selviä, että jokaisen järkevän ihmisen voisi odottaa hyväksyvän ne yhteiskuntajärjestyksen perustaksi. Tällaiset periaatteet ovat ikään kuin ihmisten yläpuolella, ja niitä voisi ainoastaan löytää muttei muuttaa. Yksityisomistus ja omistusoikeuksien kunnioittaminen ovat periaatteiden olennainen elementti.

1. Johdanto

Yhteiskunnassa ilmenee kaiken aikaa etujen yhteentörmäyksiä, ja oikeusjärjestelmän tehtävä on tarvittaessa määrätä kiistoihin ratkaisu. Lakien legitimitettä voidaan arvioida sen perusteella, olisiko lainkäyttöalueen kansalaisten mahdollista päästä ainakin periaatteessa yksimielisyyteen niiden soveltamisesta. Yksittäisissä kiistatilanteissa ihmisten on hankala saavuttaa yksimielisyyttä, sillä häviölle joutuvat pystyvät tunnistamaan itsensä. Yksimielisyys on ehkä saavutettavissa yleisistä oikeusperiaatteista, joita soveltamalla tulevaisuudessa ilmenevät ja yksityiskohdiltaan vielä tuntemattomat kiistat ratkaistaan.

Tässä luvussa tarkastellaan mahdollisuutta löytää sellaisia ilmeisiä oikeusperiaatteita, jotka ovat niin luonnollisia ja itsestään selviä, että oikeastaan mitään muuta ei voi ajatella. Jonkun on vain huomattava ehdottaa niitä. Thomas Schelling käyttää termiä *prominenssi* vuoden 1960 kirjassaan *The strategy of conflict*, ja peliteoriassa puhutaan polttopisteperiaatteesta. Ilmeiset oikeusperiaatteet ovat tavallaan ihmisten yläpuolella, ja valtiovallan tehtävänä on ainoastaan löytää sekä automaatin lailla voimaansaattaa ne pyrkimättä muuttamaan tai käyttämään omien etujensa tavoittelemiseen. Kun kussakin tilanteessa valtio voi toimia laillisesti vain yhdellä tavalla, jonka kansalaiset yleisesti tuntevat, vallan väärinkäyttö vaikeutuu.

Kiistoja syntyy ihmisten välille ensinnäkin sen vuoksi, että kokonaan uusia varoja löydetään tai vanhat varat menettävät laillisen omistajansa, ja useampi kuin yksi henkilö vaatii varoja itselleen. Konflikteja syntyy senkin jälkeen, kun kaikki varat on merkitty ja niille on osoitettu omistaja. Yhden toiminta rajoittaa toisen mahdollisuuksia, eivätkä kaikki voi käyttää omaisuuttaan yhtäaikaan niin kuin itse haluaisivat. Aluksi tarkastellaan seuraavassa esimerkkitapausten avulla, kuka saa ilman omistajaa olevat varat omistukseensa.

2. Varojen jaon periaatteita

Sivilisaation alkuaikoina oli tavallista, että joku löysi kokonaan uusia varoja kuten maa-alueita, ja muut pyrkivät tämän jälkeen osille. Nykyäänkin vastaavanlaisia tapauksia ilmenee pelkästään sen vuoksi, että uusia ihmisiä syntyy joka päivä. Äkkiä ajatellen

näyttäisi siltä, ettei kukaan muu kuin asianomainen itse voi vaatia ihmistä ja hänen ruumistaan omaan käyttöönsä. Itseomistusperiaate on ensimmäinen ja tärkein esimerkki ilmeisestä oikeusperiaatteesta. Asevelvollisuus on ristiriidassa itseomistuksen kanssa.

Monissa tapauksissa yhdellä ihmisellä näyttää olevan kaikkia muita parempi oikeus ilman omistajaa oleviin varoihin, ja hän on siis varojen ilmeinen uusi omistaja. Ensimmäisenä paikalle ehtinyt saa ottaa ei kenenkään omistamalla rajaseudulla sijaitsevan maa-alueen omistukseensa. Omistusoikeutta ei voi saada pelkästään käymällä paikalla ja julistamalla alueen itselleen kuuluvaksi, vaan löytäjän on osoitettava kytkentänsä maahan aitaamalla, viljelemällä tai jollakin muulla selvällä tavalla. Löytäjä saa pitää -periaate saattaa johtaa myös taloudellisen tehokkuuden kannalta järkeviin tuloksiin edistäessään varojen etsintää. Periaatetta on ehkä juuri tästä syystä opittu pitämään ilmeisenä. Se voi toisaalta saada aikaan epätaloudellista ylietsintää, mutta tämä ei yksin tee poikkeuksia hyväksyttäviksi.

Löytäjän oikeus voi joissakin tapauksissa syntyä vain, kun kytkentä on ollut voimassa pitkään. Kilpailijoiden on silloin esitettävä vastavaatimuksensa ennen kuin heille epäedullinen nautinta pääsee syntymään. Monen muunkin tyyppisissä tilanteissa kiista voidaan ratkaista soveltamalla tässä esitettyä periaatetta, jonka mukaan vallitseva tila muuttuu lailliseksi, kunhan se on kestänyt riittävän pitkään. Kun tehdas päästää vesistöön jätettä, joka on yksinään vaaratonta mutta muuttuu myrkyksi reaktiossa toisen tehtaan jätepäästöjen kanssa, vain jälkimmäisen tehtaan päästöt ehkä kielletään, jos edellinen on toiminut järven rannalla kauemmin.

Löytäjä saa pitää -periaate soveltuu muunnoksin lukemattomiin tilanteisiin, ja seuraavassa on joitakin ajateltavissa olevia tapauksia. Ensimmäinen, joka löytää hylätyn tai kokonaan uuden radiotaajuuden, saa ryhtyä käyttämään sitä yleisradiolähetyksiin. Uuden lääkkeen keksijä saa päättää, kenelle ja mihin hintaan hän myy lääkettään vai myykö ollenkaan. Keksijällä ei ole oikeutta patentoida lääkettä, sillä patentti estää kilpailijoita käyttämästä vapaasti omaa omaisuuttaan ja loukkaa näiden oikeuksia. Yrittäjä, joka löytää markkinoilta alihinnoitellun tuotteen, saa pitää voiton itsellään. Periaatetta ei muuta se, että tuote on mittaamattoman arvokas Rembrandtin maalaus, jonka yrittäjä onnistuu ostamaan kirpputorilta pilahintaan. Maalauksen todellisen arvon salaaminen myyjältä ei loukkaa tämän oikeuksia, sillä henkilön voidaan katsoa omistavan vain ne omaisuutensa ominaisuudet, joista hän on tietoinen. Muut ominaisuudet ovat ilman omistajaa, kunnes joku löytää ne. Kaikilla näillä ihmisillä on myös oikeus

päittää, tekevätkö he ylipäättään yhtään mitään. Jokainen on oman ruumiinsa ensimmäinen haltija ja omistaa parhaan oikeuden päättää sen käytöstä.

Ensimmäiseksi ehtinyttä pidetään erityisasemassa monissa sellaisissakin arkielämän tilanteissa, joissa valtiovaltaa ei ole tapana kutsua välimieheksi. Ensimmäinen, joka havaitsee erikoistarjouksen näyteikkunassa ja asettuu jonoon, saa oikeuden tulla palvelukseksi ensimmäisenä. Oikeuden saa pitää vain jos pysyy paikallaan jonossa, elleivät muut jonottajat hyväksy tilapäistä paikalta poistumista. Vastaavalla tavalla hirven perässä pitkään juosseella metsästäjällä on parempi oikeus riistaan kuin paikalle sattumalta osuneella henkilöllä.

Joskus löytö ei ole yksityisesti kannattava kuten ensimmäisenä onnettomuuspaikalle osuneen kohdalla. Valtiovalta ei voi velvoittaa löytäjää auttamaan uhreja, vaikka tällä olisikin moraalinen velvollisuus ryhtyä pelastustoimiin. Vastaavasti se, joka keksii hyvän aiheen keskustelukerhon seuraavaan kokoukseen, saa tehtäväkseen alustuksen pitämisen.

Nämä esimerkit osoittavat, että alkeellisissa olosuhteissa syntyneet yksinkertaiset oikeudenmukaisuusperiaatteet saattavat kehittyä yhteiskunnallisen evoluution kuluessa ja soveltua hyvinkin moninaisissa ja monimutkaisissa uusissa tilanteissa. Ihmisten kyky soveltaa opittuja periaatteita ennen näkemättömissä kiistoissa perustuu erityisesti siihen, että he toimivat heuristisesti ja havaitsevat uusissa tilanteissa ennestään tuttuja piirteitä.

Usein käy niin, että useammalla ihmisellä näyttää olevan yhtä hyvä oikeus ilman omistajaa oleviin varoihin. Syntynyt kiista ratkeaa parhaiten, jos on olemassa jokin selkeä viitesuure, jonka suhteessa varat voidaan jakaa. Jos yhtiömiehet eivät ole huomanneet sopia siitä, kuka saa yhtiön voitot itselleen, kunkin osuus yhtiön omasta pääomasta tarjoaa oikeudenmukaisen jakoperiaatteen. Myös vastuu yhtiön veloista ja muista sitoumuksista jakaantuu samassa suhteessa. Yhtiön osakkaat voivat tehdä velkojiansa kanssa sopimuksen rajoitetusta vastuusta (engl. *limited liability*) ja sitoutua vastaamaan yhtiön veloista vain sijoitetun pääoman määrään. Yksipuolisesti ei kukaan voi rajoittaa omia vastuitaan. Tämä merkitsee, että jos yhtiö aiheuttaa toiminnallaan vahinkoa vieraille ihmisille, kuten myrkkypäästöjen leviämisen naapurin tontille, osakkaiden on maksettava vahingonkorvaukset osakkuutensa suhteessa viimekädessä omista varoistaan.

Kun mitään selvää viitesuuretta ei ole löydettävissä tai sellaisia on useita, ainoa keino ratkaista omistajatta olevien varojen jako-ongelma saattaa olla soveltaa tasanjaon

periaatetta. Jos leski ei jätä jälkeensä testamenttia, kukin lapsi perii yhtä suuren osan. Jos joku pitää tällaista perinnönjakoa mielivaltaisena, häneltä voidaan kysyä, miten perintö pitäisi sitten jakaa lasten kesken. Valtaistuinta ei voi jakaa, ja niinpä perinnöllisissä monarkioissa sovelletaan primogenituurin periaatetta. Esikoinen eli vanhin lapsi perii kruunun, kenties pojista ensimmäisenä syntynyt. Avioliittolaki aivan ilmeisesti säättää, että ilman avioehtosopimusta kaikki aviopuolisoiden aineellinen omaisuus on yhteistä, jolloin avioerossa ositus tapahtuu *fifty-fifty* -periaatteella. Eduskuntavaaleissa sovelletaan mies ja ääni -periaatetta, ja jokaisella vaalikelpoisella kansalaisella on täsmälleen yhtä monta ääntä.

Kansainväliset vesialueet voidaan jakaa tasan niin, että vastakkaisten rantojen maanomistajilla on yhtä pitkä vesimatka rajalle. Maalla rajat kulkevat monesti luonnollisia rajoja kuten jokea tai vuoristoa pitkin. Sopivassa kohdassa kulkeva leveys- tai pituuspiirikin ratkaisee rajakiistan paremman puutteessa. Aluksi mielivaltaiselta tuntuva raja voi ajan kuluessa vakiintua niin, ettei kukaan tohdi asettaa sitä enää kyseenalaiseksi. Oikeusinstituutioiden kehittämisessä on polkuriippuvuutta samaan tapaan kuin kaikessa muussa sosiaalisessa evoluutiossa, ja historian sattumilla on vaikutusta pidempään kuin kukaan osaa ennalta aavistaa.

Hintaneuvottelussa riita saatetaan panna halki siten, että kauppahinnaksi tulee hintapyynnön ja hintatarjouksen aritmeettinen keskiarvo tai jokin sitä lähellä oleva pyöreä luku. Kerran sovittua hintaa voidaan soveltaa tulevissakin sopimuksissa, sillä se on eräänlainen ennakkotapaus. Myyjä voi tämän vuoksi saada eri asiakkailtaan erilaisia hintoja, mikä ulkopuolisen silmissä näyttää erehdyttävästi markkinavoiman väärinkäytöltä hintaeriytyksellä. Myös täytekakku jaetaan kristillisesti tasan, jos sen omistaja ei halua käyttää oikeuttaan ja määrätä, paljonko kukin saa.

Jos ilman omistajaa olevat varat ovat sellaisia, että ne menettävät jaettaessa arvoaan tai niitä on mahdotonta jakaa osiin, arpominen saattaa olla ainoa hyväksyttävä keino kiistan ratkaisemiseksi. Klassinen esimerkki on vesitilkka, jonka janoinen joukko vaeltajia löytää autiomaassa. Howard Raiffa kertoo kahdesta professorista, jotka huomaavat yhtäikaa työmatkallaan täydellisen *Britannica*-tietosanakirjasarjan jalkakäytävällä ja saatuaan omistajalta luvan viedä kirjat pois ratkaisevat kolikkoa heittämällä, kumpi saa ne kokoelmaansa.¹ Valtiovalta joutuu käyttämään arpaa, kun kaksi ehdokasta saa yhtä paljon ääniä eduskuntavaaleissa eikä molempia voida valita. Arpa näyttää

¹ *The Art and Science of Negotiation*. Harvard University Press 1982, s. 292.

mielivaltaiselta, mutta sitä pidetään kuitenkin oikeudenmukaisena, sillä se on sokea kuten hyvän oikeuden pitää olla. Arpa ei tunnu yhtä tasapuoliselta toistuvasti käytettynä, ja peräkkäiset löydöt voidaan jakaa vuorolistan mukaan.

3. Ristiriitaisia varojen käyttötapoja

Kiistoja syntyy runsaasti senkin jälkeen, kun kaikille varoille on löydetty yleisesti hyväksytty omistaja. Monet varojen käyttötavat aiheuttavat haittaa muille ihmisille. Valtiovallan tehtävänä on ratkaista, mitä jonkun asian omistaminen oikeastaan tarkoittaa, ja millä eri tavoin omistaja voi käyttää omaisuuttaan loukkaamatta muiden oikeuksia. Seuraavassa pyritään osoittamaan esimerkeillä, että kiistoihin on monesti löydettävissä ilmeinen ratkaisu, joka valtiovallan pitäisi voimaansaattaa ajattelematta sen kummemmin ratkaisun vaikutuksia esillä olevissa yksittäisissä tapauksissa.

Jos ryöstäjä viiltää puukolla ohikulkijaa, on täysin selvää, että ryöstäjä on menetellyt laittomasti, ja ohikulkijan oikeuksia on loukattu. Ratkaisu on niin ilmeinen, että kukaan järkevästi ajatteleva ihminen tuskin pitää sitä vääränä. Jos puukon käyttäjä on kirurgi, jolle potilas on antanut luvan kasvaimen poistamiseen, viiltäminen on hyväksyttävää, sillä potilas on sopimuksella luovuttanut osan oikeuksistaan toiselle henkilölle. Ilman sopimusta ei ketään saa viiltää puukolla, vaikka kysymyksessä olisi ikivanha uskonnollinen rituaali tai tärkeä tieteellinen koe, jolla voitaisiin pelastaa tuhansien ihmisten henki.

Muuan lehtimies aiheuttaa vahinkoa toisen ihmisen omaisuudelle, kun hän kirjoittaa tupakoinnin terveystriskeistä, ja savukkeiden kysynnän heikkeneminen ajaa erään tupakanviljelijän konkurssiin. Toimittajan ja viljelijän välille on syntynyt kiista, joka viimekädessä valtiovallan on pystyttävä ratkaisemaan. Tähänkin kiistaan on olemassa selvä ratkaisu, sillä jokaisen ihmisen perusoikeuksiin kuuluu mahdollisuus ilmaista ajatuksiaan. Sananvapauden itsestänselvyyys merkitsee, että mainitussa riitatilanteessa toimittajalla on parempi oikeus kirjoittaa tupakoinnin haitoista kuin tupakanviljelijällä estää tällainen kirjoittelu. Prominenssi säilyy riippumatta intressien mittasuhteista. Valtiovallan on puolustettava toimittajan etua, vaikka hän ei kiinnittäisi asiaan paljoakaan huomiota, mutta tupakanviljelijä menettäisi kaiken omaisuutensa.

Tässä hahmoteltu ratkaisu on pitävä sillä ehdolla, että toimittaja ei loukkaa kenenkään oikeuksia kirjoittaessaan tupakan vaaroista. Kantaja voi aina yrittää kumota *prima facie* -ratkaisun esittämällä vasta-argumentteja ja osoittamalla oikeuksiaan loukatun. Jos toimittaja on tupakanviljelijän omistaman lehden palveluksessa ja viljelijä on työsopimuksessa nimenomaan kieltänyt kirjoittamasta tupakoinnista, toimittaja on menetellyt vastoin sovittua ja loukannut työnantajansa oikeuksia. *Pacta sunt servanda* eli sopimukset on pidettävä. Vastaavalla tavalla kukaan ei saa pilanpäiten huutaa ”tuli on irti” toisen omistamassa elokuvateatterissa. Tällainen käyttäytyminen vahingoittaa teatterin liiketoimintaa eikä varmaankaan sisälly pääsylipun ehtoihin.

Seuraavassa esimerkissä paperitehdas käyttää valmistusmenetelmää, joka tuottaa suuria määriä myrkyllistä jätevettä, ja se ohjaa myrkyt toisten omistamaan järveen. Näyttää melko selvältä, että paperitehtaalla ei voi olla oikeutta pilata järvenomistajien omaisuutta ilman lupaa. Valtiovallan on kiellettävä tällaiset jätepäästöt, eikä sillä ole harkintamahdollisuutta sen suhteen, pitäisikö sen puolustaa paperitehtaan vai järvenomistajien etua. Jos tehdas kaikesta huolimatta loukkaa järvenomistajien oikeuksia, se on velvollinen maksamaan vahinkoja vastaavat korvaukset toimiensa seurauksista.

Toisen oikeuksien loukkaus voi olla kaikkea mahdollista tahallisesta ja tarkoin suunnitellusta puhtaaseen sattumaan. Rikoksissa on perusteltua tuomita vastaaja vahingonkorvausten lisäksi sakko-, vankeus- tai muuhun rangaistukseen. Näin on erityisesti teoissa kuten murhassa, joissa mikään kuviteltava ei riitä korvaamaan uhrille tämän kärsimiä vahinkoja. Yhdellä jos toisella käy mielessä kuolemanrangaistus ja kosto soveltamalla ikivanhaa oikeusperiaatetta silmä silmästä, hammas hampaasta.

Vahinkojen todennäköisyys riippuu huolellisuudesta, jolla tehtaas ja muut toimijat käyttävät omaisuuttaan ja varovat aiheuttamasta muille haittaa. Ankaran vastuun periaatetta noudatetaan, kun oikeuden loukkaukseen syytä asetetaan vahingonkorvausvastuuseen siitä riippumatta, miten huolellinen tai huolimaton hän on ollut toimissaan. Periaate vaikuttaa sikäli oikeudenmukaiselta, että muuten uhrit joutuisivat itse kantamaan muiden aiheuttamia kustannuksia, ja nämä muut tavallaan käyttäisivät uhrien omaisuutta omiin tarkoituksiinsa. Kun vahinko pääsee tapahtumaan, jonkun on aina maksettava vahingot. Tuomioistuimen epäkiitollisena tehtävänä on valita osapuoli, jolle vastuun määrääminen on vähiten epäoikeudenmukaista, ja se näyttäisi olevan vahingon aiheuttaja.

Ankara vastuu on sikäli selkeä vahingonkorvausperiaate, että tuomioistuimen tarvitsee ainoastaan todeta syy-seuraussuhde ja arvioida vahinkojen määrä. Käytännössä

on tuskin ajateltavissa, että ihmiset hyväksyisivät ankaran vastuun soveltamisen kaavamaisesti kaikissa esille tulevissa tapauksissa. Ennalta katsoen viaton toiminta saattaa johtaa onnettomaan seuraukseen, jonka kustannuksia aiheuttaja ei pysty ennakoimaan eikä ikinä maksamaan. Vahinko saattaa olla aiheuttajalle kallista tai mahdotonta estää, kun taas uhrille vahingolta suojautuminen voi olla erittäin helppoa. Yhteisön jäsenet voivat sallia, että vahinkoja saa aiheuttaa tiettyyn rajaan niistä muille maksamatta, koska jokainen vapautuu vastavuoroisesti itse vastuusta samankaltaisissa tilanteissa.

4. Muita oikeustapauksia

Seuraavaksi tarkastellaan kahta tapausta, joissa maanomistaja aiheuttaa haittaa naapureille pelkästään rakentamalla tontilleen talon ja käyttämällä sitä omiin tarkoituksiinsa. Näyttää melko selvältä, että maanomistaja saa rakentaa talon, joka pimittää naapurilta kauniin merinäköalan. Naapurilla ei siis ole oikeutta maisemaan, jonka näkeminen edellyttää muiden ihmisten omaisuuden käyttöä välikappaleena. Näin on siinäkin tapauksessa, että naapuri omistaa näkyvän merialueen. Jos valtiovalta kaikesta huolimatta kieltää maisemaa pilaavan rakentamisen, se on velvollinen maksamaan korvauksia samaan tapaan kuin kuka tahansa muu, joka loukkaa maanomistajien oikeuksia. Myös pakkolunastuksessa on sovellettava täyden korvauksen periaatetta.

Maanomistaja ei varmaankaan saa aiheuttaa haittaa naapureilleen tuottamalla melua. Meluisa tuotanto- ja kulutustoiminta on luvallista, jos se eristetään paksuilla seinillä tai pitkillä välimatkoilla. Eristäminen tulee kalliiksi, ja meluamisluvan ostaminen naapureilta voi olla halvempi vaihtoehto. Jos maanomistajia on paljon, he saattavat havaita kannattavaksi luovuttaa oikeutensa päättää meluamisesta asukasyhdistykselle tai muulle valitsemalleen edustajalle. Yhteistyöhön osallistuvien maanomistajien tontit ovat tällöin osittain yhteisomistuksessa, ja niitä voidaan käyttää paremmin alueen kokonaisuutena ajatellen. Valtiovalta voi osaltaan helpottaa yhteistyön syntymistä dispositiivisilla lainsäädännöksillä. Tällaiset sopimusehdot ovat voimassa, ellei mitään muuta sovita, ja ne säästävät maanomistajia aloittamasta sopimuksentekoa joka kerran tyhjästä ja vähentävät näin sopimuskustannuksia.

Kun työnantaja päättää sanoa työntekijän irti työsuhteesta, irtisanottu saattaa kokea voimakasta epäreiluuden tunnetta, eikä hän välttämättä pidä työnantajan edun

puolustamista oikeutettuna. Kysymys on sen ratkaisemisesta, voiko työntekijällä olla oikeus työpaikkaansa. Pelkästä työpaikasta ilman palkkaa ei ole paljon iloa, minkä vuoksi oikeus työpaikkaan merkitsee myös oikeutta tiettyyn palkkaan eli toisen omaisuuteen. Tällaista oikeutta työntekijällä ei voi tietenkään olla, ellei hän ole sellaista saanut sopimalla esimerkiksi irtisanomisajasta. Periaate ei muutu, vaikka työntekijä olisi hankkinut erikoistunutta ammattitaitoa ja saattanut itsensä markkinavoimalle alttiiksi. Vastaavasti myös työntekijällä on oikeus irtisanoa työ sopimus yksipuolisesti, vaikka tästä aiheutuisi työnantajalle ja työtovereille taloudellisia menetyksiä.

Työnantajan oikeus irtisanoa työntekijöitään ei merkitse, että oikeutta kannattaa käyttää heti tarpeen tullen hyväksi. Yritykset saattavat maineensa suojelemiseksi välttää erityisesti vanhojen työntekijöiden irtisanomista, sillä näillä tuntuu olevan pitkän työsuhteen takia parempi oikeus työpaikkaan kuin vastatulleilla. *Last in first out* eli *LIFO*-periaatetta sovelletaan myös silloin, kun lentokoneeseen on myyty liikaa lippuja eivätkä kaikki halukkaat mahdu ylibuukkauksen takia mukaan.

Työntekijä voi koettaa säilyttää työpaikkansa alentamalla palkkavaatimusta. Palkkakilpailu aiheuttaa haittaa muille työntekijöille alentamalla myös heidän palkkojaan. Kilpaileminen on silti sallittua, sillä kenelläkään ei ole oikeutta tiettyyn palkkaan. Työntekijällä on oikeus myydä työsuorituksiaan, mutta hän ei voi pakottaa muita ostamaan niitä ja luopumaan tarjolla olevista halvemmista vaihtoehdoista.

Oikeusperiaatteita on sovellettava yhtäläisesti jokaiseen, ja kaikkien tulee olla samanarvoisia lain edessä. Oikeudenkäytön tuloksissa yhteiskunnan jäsenet voivat olla eriarvoisia siinä mielessä, että heidän varallisuudessaan voi olla valtavia eroja. Yksi syntyy vaikeasti vammaisena, toinen oppii vanhemmiltaan voimakkaan kunnianhimon, kolmas epäonnistuu asuntokaupassa, ja neljäs perii suuren omaisuuden.

Useimpien mielestä hyvin epätasainen varallisuusjakautuma ei ole hyväksyttävä. Epäreiluna pidetään esimerkiksi sitä, että varakkaalla henkilöllä on mahdollisuus hankkia ylellinen huvijahti maailmanympärimatkoja varten, kun taas varaton ei pysty ostamaan edes ruokaa. Tulos voi syntyä yksityisomistukseen perustuvassa järjestelmässä täysin laillisesti. Tämä käy ilmi, kun varaton yrittää saada oikeusteitse varakkaan henkilön omaisuutta itselleen mutta epäonnistuu, koska voi osoittaa tämän pettäneen häntä sopimuksissa tai muuten loukanneen hänen oikeuksiaan. Kansalaiset voivat päättää yhteiskuntasopimuksessa, että yksityisomistuksen periaatteisiin tehdään poikkeuksia, ja valtio saa niiden mukaisesti oikeuden tasoittaa tulo- ja varallisuuseroja.

Tämä on silloin laki ja osoittaa, että lakien ilmeisyys on vain yksi tapa tutkia oikeudenmukaisuuden luonnetta.

5. Luonnonoikeuden rajat

Edellä hahmotellut yhteiskunnan ilmeiset pelisäännöt tarjoavat yhden näkökulman luonnonoikeuden filosofiaan. Ajatusrakennelmassa etsitään ajasta ja paikasta riippumattomia oikeusperiaatteita ja pohditaan niiden soveltamista ihmisten välisissä suhteissa. Luonnonoikeudessa moraalit on ikään kuin ihmisten yläpuolella, ja oikeudenmukaisuusperiaatteita voidaan ainoastaan löytää muttei muuttaa. Edellä tarkastellut esimerkkitapaukset osoittavat, että luonnonoikeudella on merkitystä rauhanomaisen yhteiselämän syntymisessä ihmisten kesken. Samansuuntaisia ajatuksia tulee esille myös silloin, kun puhutaan minimi- tai yövärtijavaltioista, *laissez-faire* -kapitalismista ja, niin kuin tässä kirjassa, puhtaasta markkinataloudesta.

Kaikkiin ihmisten välisiin kiistoihin ei ole löydettävissä ilmeistä ratkaisua nykyajan monimutkaisessa maailmassa. On esimerkiksi hankala nähdä, ketkä ovat ilmakehän osien ilmeisiä omistajia, tai ainakaan, miten vapaasti heidän pitäisi antaa toimia. Jos oikeuksia ei määritetä ollenkaan ja ilmakehästä tulee yhteiskäyttövara (engl. *common pool resource*), jokainen saa käyttää sitä vapaasti omiin tarkoituksiinsa, ja yhteensopimatonta käyttöä on odotettavissa. Yhteensopivuusongelma voidaan periaatteessa ratkaista, jos varan käyttämiseen tarvitaan kaikkien suostumus. Esimerkiksi autojen pakokaasupäästöt kävisivät silloin käytännössä mahdottomiksi, ja ilmakehää voitaisiin käyttää vain hengittämisen kaltaisiin viattomiin tarkoituksiin. Ihmiskunnan tulevaisuuden kannalta tämä ei ehkä olisi hullumpi tapa ratkaista esimerkiksi ilmastonmuutoksen kohtalokkaat ongelmat. Tällä hetkellä elävät ihmiset tuskin järjestelyyn suostuvat.

Ilmeisten ratkaisujen etsiminen voi olla vaikeaa ja edellyttää huomattavia ponnisteluja sekä valtiovallan että tieteen edustajilta. Ongelmia ei ole toisaalta aiheita liioitella. Oikeusjärjestelmä on samaan tapaan kuin kaikki muut yhteiskunnan institutiot jatkuvassa kehitystilassa. Sosiaalinen evoluutio tuottaa kokonaan uusia ratkaisuja ja korvaa vanhoja entistä paremmilla. Uusia ratkaisuja ei löydy, jos kaikki ajattelevat, ettei sellaisia olekaan eikä kehitykselle tarvitse luoda otollisia olosuhteita. Tällaisen asenteen

seurauksena voidaan menettää jotain sellaista, jota ei osata edes kuvitella ja vielä vähemmän tietoisesti tavoitella.

Lakeja on perusteltua pitää hyvinä vain silloin, kun yhteiskunnan jäsenet ovat valinneet ne yksimielisesti joko suoraan yhteiskuntasopimuksessa tai epäsuorasti luovuttamalla valtiovallan edustajille lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovallan. Edellä on tarkasteltu, voisivatko lait olla niin ilmeisiä, ettei niitä tarvitsisi kenenkään sen paremmin valita, vaan ne olisivat kaikkien mielestä ilman muuta yhteiskuntajärjestyksen luonnollinen perusta. Asian arviointi jää viime kädessä yhteiskuntasopimuksen osapuolten tehtäväksi. Arvioinnin tuloksesta riippumatta luonnonoikeus on hyödyllinen ideaalityyppi, joka auttaa jäsentämään yhteiskunnan konfliktiongelmaa ja toimintatapaa.